

Sosyal Bilimler Dergisi / TheJournal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 40, Ağustos 2019, s. 392-398

ISSN: 2149-0821 DoiNumber:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.5105>

Arş. Gör. Esin AL

Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, eal@cu.edu.tr

ADANA VE OSMANIYE AĞIZLARINDA BELİRSİZ GEÇMİŞ ZAMAN BİÇİMBİRİMLERİNİN ÇEKİMLİ FİİLLERDE DOĞRUDANLIK BAĞLAMINDA GÖRÜNÜMLERİ

Özet

Türkiye Türkçesinde, –DI/-DU belirli geçmiş zaman, –mİş/-mUş ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan –IK/-UK belirsiz geçmiş zaman ekleri olayın zaman çizgisi üzerinde konuşma anından önceki herhangi bir noktada gerçekleştiğini gösteren işaretleyicilerdir. Bu geçmiş zaman işaretleyicileri, çekimli fiillerde her zaman ve yalnızca olayın gerçekleştiği zamanı işaretleme işlevinde değil, bununla beraber bilgiyi edinme yolunu da işaretlemek için kullanılmaktadır. Bilgi, doğrudan ya da dolaylı olarak edinilir. –DI/-DU biçimbirimi bilginin doğrudan edinilmesini işaretlerken, –mİş/-mUş ve –IK/-UK biçimbirimleri ise bilginin dolaylı edinme yolunu işaretlemektedir. Ancak Adana ve Osmaniye illeri ağızlarında kimi örneklerde, nadir de olsa, –mİş/-mUş ve –IK/-UK eklerinin doğrudanlık da işaretleyebildiği görülebilmektedir. Doğrudanlık, konuşanın bilgiyi aracı yollarla değil de doğrudan deneyimleyerek edindiğini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Bu bağlamda konuşan olay ya da duruma şahit olmuştur yani olay/durum kesin ve gerçektir ya da konuşan olay/duruma şahit olamamıştır ancak olay/durumun gerçekleştiğini görmüş kadar emindir. Türkiye Türkçesi standart dilinde çok sayıda doğrudanlık bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır, ancak her bölge ağzının kendi kullanım özelliklerini yaratabileceği ve bu kullanım özelliklerinin bölgeden bölgeye değişiklik gösterebileceği düşüncesi ile bu çalışmada Adana ve Osmaniye ağızlarında kullanılan –mİş/-mUş ve –IK/-UK biçimbirimlerinin, aslında birer dolaylılık işaretleyicisi olmalarına rağmen, doğrudanlık bağlamında görünüşleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adana ve Osmaniye Ağızları, Belirsiz Geçmiş Zaman, Doğrudanlık, Dolaylılık.

VIEWS OF PAST INDEFINITE TENSE MARKERS IN FINITE VERBS IN THE CONTEXT OF DIRECTIVITY

Abstract

-DI/-DU, -mİş/-mUşand –İK/-UK, which mark thattheeventtookplacebeforethe moment of speech, arepast tense markers in TurkeyTurkishanditsdialects. Thesemarkersare not onlyphast tense but alsoshow how theanyinformationareacquire. Theinformationareacquired in twoways: directorindirect. –DI/-DU indicatethattheinformation is acquireddirectly, while – mİş/-mUşand –İK/-UK areindirectlyobtained. Indirectivitythetalkerwitnessstheevent, namelytheevent is realandcertainorthetalker sure therewas an eventevenifdidn'tseeanything. there is a lot of research on TurkeyTurkish in thiscontext, but there is stilllittlework on itsdialects. Therefore, in thisstudy is investigated x and y markers, althoughtheyareeachoneindirectivitymarkers, in thecontext of directivity.

KeyWords: Dialects of Adana and Osmaniye, PastIndefinite Tense, Directivity, Indirectivity.

1. GİRİŞ

Zamanın dilbilgisindeki izleri olan biçimbirimler hep ve yalnızca zamanın temsilcisi olmakla kalmayıp bilginin edinilme yollarını ve konuşanın olay karşısındaki izlenim ve duygularını da gösteren işaretleyiciler olarak kullanılmışlardır. Yalnızca standart dilde değil Türkiye Türkçesinin ağızları üzerine yapılan araştırmalarda da görülmüştür ki geçmiş zaman işaretleyicilerinin görevleri standart dildeki kullanımlara paralel görünüm sergilemektedir. Ancak elbette her ağız adacığının kendi belirlemiş olduğu karakteristik sınırlar, kimi farklı kullanım özelliklerini beraberinde getirmektedir. Adana ve Osmaniye illeri ağızlarında da belirsiz geçmiş zaman işaretleyicilerinin, aslında belirli geçmiş zaman ekinin görevi olarak kabul edilen “konuşanın bilgiyi doğrudan deneyimleri aracılığıyla edinmesi ve olay ya da durumla ilgili kesin ve net çıkarımlara sahip olması” işlevini işaretlemek için kullanıldığı örneklere rastlanmıştır. Bu çalışma kapsamında belirsiz geçmiş zaman işaretleyicileri “bilginin doğrudan edinilmesi” işlevini işaretlemesi bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmanın malzemesini Faruk Yıldırım’ın *Adana ve Osmaniye İlleri AğızlarıII* kitabındaki düz yazı metinleri oluşturmaktadır.

2. Kuramsal Açıklamalar

Nesnel bir zaman ölçümü yapmak kolay değilse de cisimlerin devinimleri ve değişimleri incelenerek zamanın varlığı hakkında çıkarımlar yapılabilmekte, nesnellik ifade etmese de zaman bölümlenebilmektedir. Felsefî ve nesnel anlamda zamanın ölçülemediği olmasına karşın dilbilgisel olarak zamanı işaretleyebilmek mümkündür. Bu durumda zamanı dün, bugün ve yarın yaşanacak olan zaman (*time*) ve Comrie’nin de dediği gibi düz, varsayımsal bir zaman çizgisi üzerinde olayların gerçekleşme anlarını işaretleyebilmeye yarayan dilbilgisel zaman (*tense*) olmak üzere iki şekilde betimlemek mümkündür (1976: 5).

Dilbilgisel zaman, zamanın dilde işaretlenmiş biçimidir (Comrie 1985: 1). Böyle bir durumda sınırları kestirilemeyen soyut zamanın, dilbilgisinde bir açıdan ve bir noktaya kadar somutlaştırılabildiği söylenilebilir.

Konuşma ânı merkeze alınacak olursa *geçmiş*, *şimdi* ve *gelecek* olmak üzere üç temel dilbilgisel zaman belirlenmiştir. Olay, konuşma anından önce gerçekleşiyor ise geçmiş, konuşma anı ile paralel gerçekleşiyorsa şimdiki ve konuşma anından sonra gerçekleşecek ise gelecek zaman olarak adlandırılmaktadır.

Zamanın dilbilgisel bölümlerinin her birini temsil eden işaretleyiciler vardır. Türkiye Türkçesi standart dili için *-DI/-DU*, *-mİş/-mUş* geçmiş zaman; *-yor*, *-mAktA*, *-mAdA* şimdiki zaman; *-AcAk* gelecek zaman ve geniş zaman için ise *-r*, *-Ar*, *-mAz* temel ve basit zaman işaretleyicileri/ekleri olarak kullanılmaktadır.

Bu eklerin dilbilgisel zaman işaretleyicileri olarak kullanılıyor olmalarının yanında; *bitmişlik*, *bitmemişlik*, *doğrudanlık*, *dolaylılık*, *dolaylılık-dışılık*, *anlatım tabanı* alanlarının da işaretleyicileri olarak kullanıldıkları görülmektedir.

2.1. Doğrudanlık

Doğrudanlık (directivity), bilginin hangi yollarla edinildiği ile ilgili bir terimdir. Konuşan, bilgiyi birebir ve doğrudan deneyimleyerek edinir ve böylelikle bilginin gerçekliğinden ve kesinliğinden emindir. Sebzecioğlu, bu çeşit bilgiye *birinci el bilgi* demektedir (2016: 231). Türkiye Türkçesinde *doğrudanlık*ın dilbilgisel işaretleyicisi *-DI/-DU(-di)* belirli geçmiş zaman ekidir.

2.2. Dolaylılık

Dolaylılık (indirectivity), bilginin konuşan tarafından dolaylı yollar ile edinildiğine işaret eden bir terimdir. *Dolaylılık*ta konuşur olaya değil, olay sonrasının izlerine odaklanır (Demir, 2012, s. 98). Olayın gerçekliği ve kesinliği ile konuşan arasındaki mesafeye dikkat çekilmektedir (Bacanlı 2006: 6). Bilginin kaynağının ne olduğu ise *kanıtsallık (evidentiality)* terimi ile ifade edilmektedir.

Bilginin *algulamalar*(duyu organı), *çıkarsamalar*(soyut ve somut deliller) ve *aktarmalar*(ikinci el, üçüncü el, kurumsal ve folklorik) olmak üzere üç kaynağı vardır (Bacanlı, 2006: 37). Bilginin kaynağı başkasından duyma, kanıtları görme, tatma, tecrübe ve alışkanlıklar, farkına varma, koklama, dokunma, olayın gerçekleştiğini varsayma gibi çok çeşitli olabilmektedir (Demir 2012: 100-102).

Bilginin aracı noktası yalnızca konuşanın kendisi ise birinci dereceden dolaylılık, bilginin konuşan dışında daha birçok aracı noktası varsa ikinci dereceden dolaylılık ve bilgi uzun yıllar anlatıl gelmişse, ilk söyleyeni unutulmuşsa, bilgi rivayet halini almışsa 3. dereceden dolaylılık olarak adlandırılmaktadır (Al 2018: 36).

Türkiye Türkçesi standart dilinde *dolaylılık*ın dilbilgisel işaretleyicisi *-mİş/-mUş(-miş)* iken, Türkiye Türkçesi ağızlarında *-miş* yanında *-İK/-UK(-ik)* ekleri de kullanılmaktadır.

2.3. Dolaylılık-Dışı

Belirsiz geçmiş zaman ekleri her zaman belirsiz bir geçmiş zamanı ya da dolaylılık anlamlarını işaretlemek için kullanılmamaktadır. Bu eklerin bir görevi de konuşanın olayı değerlendirirkenki çeşitli duygu değerlerini de işaretlemektir (Bacanlı 2008: 11). Böyle kullanımlarda *-miş* ve *-ik* dolaylılık anlamından sıyrılarak *küçümseme*, *alay etme*, *şaşıрма*, *övünme*, *varsayma*, *meydan okuma*, *kızgınlık*, *kabullenme*, *şükür vb.* konuşanın olay hakkındaki

izlenimleri ve hissettiklerini işaretlemek için kullanılır ve bu işleve de *dolaylılık-dışı* denmektedir.

2.4. Anlatım Tabanı

Anlatım tabanı (diskurstyp); masal, efsane, hikâye, rüya gibi anlatılarda yüklemelerin düzenli olarak aynı zaman çekim ekleriyle oluşturulmasıdır (Aydemir 2010: 29). İşaretleyiciler, bu kullanımlarda; zaman, bilgi edinme şekli ve duygusal yaklaşımı göstermez, yalnızca anlatının dilbilgisel olarak akışını sağlayan bileşenlerden biri olarak kullanılır.

3. İnceleme

3.1. –mİş/-mUş

Fiil ve isimlerin –*miş* belirsiz geçmiş zaman eki ile oluşturdukları basit çekim, birinci tekil kişi örneklerinde kimi zaman *doğrudanlık* işlevinde kullanılmaktadır. Birinci kişi mevcut olaya ya da duruma doğrudan dahil olmakta, olay ya da durum hakkında doğrudan bilgi sahibi olmaktadır. Bu nedenle *dolaylılık* işaretleyicisi olan –*miş* eki böyle durumlarda bir *doğrudanlık* işaretleyicisi gibi görev yapmaktadır. Bu örneklerde –*di* yerine *doğrudanlık* işaretlemek için –*miş* ekinin tercih edilmiş olmasını bu ekin işaretleyebildiği *dolaylılık-dışı* anlamlara bağlamak mümkün görünmektedir. Aşağıdaki örneklerde *övünme*, *acı*, *sonradan fark etme* *dolaylılık-dışı* anlamlar ve konuşanın olayın gerçekliğine olan mesafesi–*miş* eki ile işaretlenmektedir.

3.1.1. Fiil+-miş

Araştırmada yalnızca birinci tekil kişide örneklerine rastlanmıştır.

1.tk kişi

söyledim. n ādara söylemissim (159).

benim segiz dene evlatımmar. segizını da ben yola getirmişin, hepisini görevlendirmişin (258).

o deleanni, o oğlumda genci missim yavrım, evde horanta var ıdı gene bu ğadar bilmemissim. yandım yanmadım deel de. amma bu oğlan çok cjerimi yakdı (339).

daha çok da unutmussum yani. irahmatlık dayım daha çok bilirdi. ümmehana söyledim idi (369).

düşünmemissim yavrım (382).

esneflerin gurucusuyuk. annıyacın burada hiç esnef youhandan ben başlamışım işe, gantar işine, alaveriye (386).

gördüm amma, unutmussum geri adamı. halbiyse üç ken gördüm adamı (408).

3.1.2. İsim+i+-miş

Araştırmada birincive üçüncü tekil kişilerde örneklerine rastlanmıştır.

1.tk kişi

anam öldüğüün de dohuz yaşındaymişim. saçım dizimdeydi, anam hurdan örerdi, huruyu da belime bağlar üsdüünden sırt geydirirdi, çocuğun saçına nazar edecekler deyi (157).

ben de yetmiş yedideymissim (431).

3.tk kişi

-miş'in üçüncü tekil kişi ile çekimlendiği görülen aşağıdaki örnekte konuşan bilgiyi birebir deneyimlemiştir, yani *doğrudanlık* işaretlenmektedir, yine de konuşanın bilgii le arasındaki mesafe, konuşanın bilgiye mesafesi–miş eki ile vurgulanmıştır.

ibişin babası kel ali var umuş, ben gıt sat bilirim kel aliyi... sen nirde bilicin kel aliyi, ben gıt biliyim (409).

3.1.3. Fiil+-mışdır

-mışdır birleşik yapısı, gerçekleştiğinden emin olunan hatta konuşucunun doğrudan deneyimlediği olayları aktarmada kullanılmaktadır.-Dir/-DUR(-dır) ek-fiil geniş zaman çekim eki bu kullanımlarda fiillerin bildirdiği anlama kesinlik katar ya da kesinliği pekiştirir (Gencan 1971: 235; Korkmaz 2014: 640). Deny, belirsiz geçmiş zaman eki üzerine -dır ekinin getirilmesiyle ekin kendi asıl anlamından çıkarak belirli geçmiş zaman anlamı kazandığını söylemektedir (2012: 364). Bu noktadan hareketle ve söz konusu örneklerden yola çıkarak çekimin *doğrudanlık* işlevi ile kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmada yalnızca üçüncü tekil kişide örneklerine rastlanmıştır.

3.tk kişi

çok yardımı tohanmışdır (314).

benim gadara gavırdan dosdutan da olmamışdır. ortag oldum adamlarınan paralarını da aldım (347).

“ne diyeci bu? ney arıya,” diye gimicesine böyle bir saygısızlık, daa dorusu hayasızlık melmeketi sarmışdır yienim (385).

3.2. -IK/-UK

Konuşan, olaya tanık olmamıştır ancak kanıtlar konuşanın olayın gerçekleştiğine dair bilgisinin kesinliğini arttırmaktadır. Belirli geçmiş zaman ve belirsiz geçmiş zaman arasında bir kullanım özelliğine sahip olan(Yıldırım 2006: 223) bu ekin araştırmada belirli geçmiş zamana yakın işlevde kullanımlarıyla karşılaşılmıştır. Ay'ın da söylediği gibi belki de -ik ekinin Adana ve Osmaniye illeri ağızlarında karşımıza çıkan belirli geçmiş zamana yakın bu kullanımı, Uygur Türkçesi döneminde belirli geçmiş zaman işlevinde kullanılan -yUK ekinin bir devamı olduğunu göstermektedir (Ay 2009: 233).

Demir'in çıkarımına paralel olarak (2012: 109) ekin doğrudanlık işlevinde kullanım örneklerine yalnızca *fiil+-IK/-UK* çekiminde ve üçüncü tekil kişide rastlanmıştır.

3.2. 1. Fiil+-IK/-UK

3.tk kişi

şindi bu del osmanın gızı müneverin, şeker yemişler şeyleri gelik, düürçüleri gelik, vapırı geziciler. elif geberesice, orayını hopun alık, ben bizim naşidiye hopum aldım. şâden de fadimiye hopun alık. üçümüz goşuyok arkalarında bunnarın. neyisi yüssüzlünen geldik. öyle gezdik vapırın içini, geldik (271-272).

anan uçmak guşuümüüşdu getdi. şiyetlere garışık anan, uçuk gedik (430).

boz tüylü çocuum daha, yüzüme bıçak dāmeyik (447).

SONUÇ

Adana ve Osmaniye illeri ağızlarında kullanılan *-miş* ve *-ik* ekli geçmiş zaman işaretleyicileri üzerine bilgiyi edinme yolları bağlamında yapılan bu değerlendirmede her iki zaman çekim ekinin de asıl işlevi olan bilgiyi aracı yollarla edinme yani *dolaylılık* yanında kimi örneklerde bilginin doğrudan, deneyimler aracılığıyla edinildiğini gösteren *doğrudanlık* işaretleyicisi olarak da kullanıldığı örneklerle rastlanmıştır.

Çekim özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde *doğrudanlık* işaretleyen belirsiz geçmiş zaman işaretleyicilerinin şu şekillerde çekimlendiği görülmüştür: *fiil+-miş*, *isim+i-+miş*, *fiil+-mişdir*; *fiil+-ik*.

-miş belirsiz geçmiş zaman ekinin basit ve birleşik çekimlerinde on üç örnek değerlendirilmiştir. Bu on üç örneğin dokuz adedi birinci tekil kişi ile geriye kalan dört örnek ise üçüncü tekil kişi ile çekimlenmiştir. Bu noktadan hareketle birinci kişi kendisi ile ilgili bilgileri doğrudan deneyimler bu durumda *-miş* kullanılmış olsa dahi bağlamsal olarak *doğrudanlık* iletir. Yine de burada işaretlemenin *-di* yerine *-miş* ile yapılmış olmasını *-miş* ekinin işaretlemekle görevli olduğu *dolaylılık-dışı* anlamlara bağlamak mümkündür. Üçüncü tekil kişi ile görülen çekiminde ise konuşan bilgiyi deneyimlemiş olmasına rağmen bilginin kesinliğine dair duyduğu şüpheyi, bilgi ile arasındaki mesafeyi vurgulamak amacıyla *doğrudanlık* *-miş* ile işaretlediği düşünülmektedir.

-ik belirsiz geçmiş zaman eki yalnızca basit çekimde görülmüştür. Toplamda dört örnek üzerinde yapılan incelemede dört örneğin de, genel duruma paralel olarak, üçüncü tekil kişi ile çekimlendiği tespit edilmiştir. Zaten belirli geçmiş zaman ve belirsiz geçmiş zaman arasında bir kullanım özelliğine sahip olan *-ik* ekinin söz konusu üçüncü tekil kişili örneklerinde konuşanın olay ya da durum hakkındaki bilgisinin deneyime dayalı olduğunu ya da konuşanın kesin denecek kadar olay ya da durumun gerçekleştiğinden emin olduğunu işaretlemek için kullanıldığı tespit edilmiştir.

Son söz olarak, *dolaylılık* işaretleyicileri olarak değerlendirilen Türkiye Türkçesi standart dili için *-miş* Türkiye Türkçesi ağızları için *-ik* eklerinin çalışma bağlamında Adana ve Osmaniye illeri ağızlarında *doğrudanlık* da işaretleyebildiği tespit edilmiştir.

Tablo 1:

-miş	1.tk	2.tk	3.tk	1.çk	2.çk	3.çk
fiil+-miş	7	-	-	-	-	-
isim+i-+miş	2	-	1	-	-	-
fiil+-mişdir	-	-	3	-	-	-
TOPLAM	9	0	4	0	0	0

***-miş* ekinin doğrudanlık bağlamında çekim şekilleri ve kişilere göre görünümü**

Tablo 2:

-ik	1.tk	2.tk	3.tk	1.çk	2.çk	3.çk
fiil+-ik	-	-	3	-	-	-
TOPLAM	0	0	3	0	0	0

-ik ekinin doğrudanlık bağlamında çekim şekilleri ve kişilere göre görünümüleri

KAYNAKLAR

- Al, E. (2018). Adana ve Osmaniye ağızlarında kullanılan geçmiş zaman işaretleyicilerinin doğrudanlık-dolaylılık bağlamında görünümüleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Ay, Ö. (2009). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi. Ankara: TDK Yay.
- Aydemir, İ.A. (2010). Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi. Ankara: Grafiker Yay.
- Bacanlı, E. (2006). Türkçedeki dolaylılık işaretleyicilerinin pragmatik anlamları. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 1, 35-47.
- Bacanlı, E. (2008). Türkiye Türkçesindeki -miş ekinin dolaylılık ve dolaylılık dışı kullanımlarında zamansal atıf. Bilig, 44, 1-23.
- Comrie, B. (1976). Aspect. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yay.
- Comrie, B. (1985). Tense. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yay.
- Demir, N. (2012). Türkçede evidensiyel. Bilig 2012, 62, 97-116.
- Deny, J. (2012). Türk Dilbilgisi (Ahmet Benzer, Uyr.). (A. U. Elöve, çev.). (Orijinal Baskı, 1921). İstanbul: Kocabalçık Yay.
- Gencan, T.N. (1971). Dilbilgisi. İstanbul: Fen Fakültesi.
- Korkmaz, Z. (2014). Türkiye Türkçesi Dilbilgisi: Şekil Bilgisi. Ankara: TDK Yay.
- Sebzecioglu, T. (2016). Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Kesit Yay..
- Yıldırım, F. (2006). Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I-II. Ankara. TDK Yay.